

RELIGIEUS BEGRAVEN

Levensbeschouwingen geven antwoord op de drie belangrijkste levensvragen:

verleden: de vraag naar de oorsprong

heden: de vraag naar zingeving

toekomst: de vraag naar 'na de dood'

In het antwoord op de vraag wat er na de dood gebeurt, zijn drie antwoorden te onderscheiden:

hiermaals: het leven is eindig, de dood is het einde

hiernamaals: het leven is eindig, de dood is een grens

hiernanogmaals: het leven is niet eindig, de dood is een overgang naar een nieuw leven

Het levensbeschouwelijke landschap is zeer divers.

Hoe is op begraafplaatsen die levensbeschouwelijke, c.q. religieuze verscheidenheid terug te vinden?

RELIGIE 19: JODENDOM 2 - SEFARDIM EN AZJKENAZIM

Terezin - menora op joodse begraafplaats

DIASPORA

De verovering en verwoesting van Jeruzalem in 70 n.Chr. door de Romeinse veldheer en latere keizer Titus wordt gezien als het begin van de diaspora, de verdrijving van de joden uit hun land en de verstrooiing van hen over de hele wereld. Anderen laten de diaspora al beginnen bij de Assyrische (733 v.Chr.) en/of Babylonische (586 v.Chr.) ballingschap. Feit is dat er in 70 n.Chr. al meer joden in joodse gemeenschappen buiten Palestina woonden dan in Palestina zelf, de toenmalige naam voor Israël. Aan het einde van de tweede eeuw waren de joden wijdverspreid, maar overal vormden ze minderheden en overal werden ze beschouwd als vreemdelingen. In de gebieden die veroverd waren door de islam, werden ze door de moslims geaccepteerd, omdat ze net als de christenen behoorden tot de 'volken van het Boek'. Vooral in (islamitisch) Spanje kon de joodse cultuur tot bloei komen en veel joden bezetten hier belangrijke posities. In christelijk Europa was de situatie minder rooskleurig, zo niet vaak rampzalig. De joden werden aangemerkt als de

*detail op triomfboog van Titus:
de tempelschatten worden naar Rome vervoerd*

moordenaars van Christus en, omdat ze geen ander beroep mochten uitoefenen, als woekeraars. Er waren veel joodse gemeenschappen in Europa, maar hun verblijf was altijd riskant. Tijdens de kruistochten vanaf 1095 werden joden in Europa vermoord. In 1182 werden alle joden, die op bezittingen van de

Franse koning woonden, verdreven. In 1290 werd de hele joodse gemeenschap uit Engeland verjaagd. Ten tijde van de Zwarte Dood in der 14e eeuw kregen zij daarvan de schuld. In 1492, toen de Moren werden verdreven van het Iberisch Schiereiland, werden ook de joden door Ferdinand en Isabella uitgewezen. Velen vluchtten naar Portugal, maar werden daar in 1497 onder dwang gedoopt, de zogenaamde 'marranos' (varkens) of 'annussim' (gedwongen). Velen van hen vluchtten. In de Middeleeuwen had Polen joodse vluchtelingen verwelkomd, maar in 1648 raakten joden verstrikt in een opstand tegen de adel en werd een kwart van de joodse bevolking vermoord. Velen vluchtten westwaarts.

SEFARDIM EN AZJKENAZIM

De migraties die volgden op de vervolgingen bewogen zich in verschillende richtingen en kwamen voor een deel in het noorden van Europa bij elkaar.

Er zijn twee stromingen te onderkennen, de Azjkenazim en de Sefardim.

joodse diaspora 70 n.Chr. - 1497

Joden die afstammen van voorouders die in het middeleeuwse christelijke Europa leefden, worden Azjkenazim genoemd.

Joden die uit het islamitische rijk, o.a. Spanje, Portugal en Noord-Afrika kwamen, worden Sefardim genoemd.

jodenvervolgingen in de middeleeuwen

VERSCHILLEN

AZJKENAZIM	SEFARDIM
De Asjkenazim, ook wel aangeduid als Hoogduitse joden, kwamen uit Oost- en Midden-Europa. Als gevolg van vervolgingen in de 16 ^e en 17 ^e eeuw trokken ze steeds verder westwaarts. Ze spraken Jiddisch, een mengeling van Duits, Slavisch en Hebreeuws.	De Sefardim of Portugese joden kwamen uit Zuid-Europa, van het Iberisch Schiereiland. In 1492 werden ze uit Spanje verdreven en in 1580 ook uit Portugal. Er kwam een ware exodus van joden op gang, waarvan een deel zich noordwaarts bewoog. De Sefardische joden spraken Ladino, een mengeling van een Spaans dialect en Hebreeuws.
De naam Azjkenaz komt in de bijbel voor (Gen.10,3; I Kron.1,6; Jer.51,27); het is een land dat wordt gesitueerd in Oost-Europa.	De naam Sefarad wordt in de bijbel (Obadja 1,20) gezien als de aanduiding voor Spanje.
Azjkenazim en Sefardim gebruiken niet hetzelfde gebedenboek en ontwikkelden verschillende religieuze gebruiken. Dat uit zich in andere eetgewoonten tijdens feestdagen of andere melodieën in hun diensten, maar het zijn kleine verschillen, bv. tijdens Chanoeka eten Azjkenazische joden <i>latkes</i> (aardappelkoekjes) en Sefardische joden <i>sufganiyot</i> (donuts).	

Eindhoven - Azjkenazisch

Middelburg - Sefardisch

begraafplaats: verschillen

<p>Staande grafsteen (stèle), uitgaande van de tekst uit Gen. 35,20: '...en Jakob zette op haar graf een opgerichte steen'.</p>	<p>Liggende grafsteen (zerk), want in de Talmoed wordt de vraag wanneer de treurtijd dient te beginnen, beantwoord met 'zodra door het aanbrenge van een steen, het graf is gesloten'.</p>
---	--

Oisterwijk

Eindhoven

Ouderkerk a/d Amstel

Den Haag

<p>Een metaheirgebouw (metaarhuisje), waarin vroeger de tehare (rituele reiniging) plaats vond. Tegenwoordig gebruikt om tijdens een begrafenis de treurrede uit te spreken.</p>	<p>Rodeamentoshuis, Huis der Ommegangen, omdat bij een rouwdienst onder het reciteren van gebeden 7 rondgangen om de kist worden gemaakt.</p>
--	---

Middelburg

Oisterwijk

Assen

Den Haag

<p>Voor de traditionele steen gelden nauwkeurige regels. Boven de tekst staan twee Hebreeuwse letters, twee afkortingen: PN (po nitman) = 'hier ligt begraven', meestal bij man; PT (po temoena) = 'hier ligt verborgen', meestal bij vrouw. De gedachte is dat de rustplaats tijdelijk is en de dode zal opstaan bij de herleving van de doden.</p>	<p>De Sefardische steen begint vaak met S.A. = 'Sepultura' (graf) en eindigt met S.A.G.D.(E.)G. = 'Sua Alma Goze Da (Eterna) Gloria'. Moge zijn/haar ziel de (eeuwige) glorie genieten. Waar dat bij orthodoxe joodse graven niet geoorloofd is, staan hier op de zerken afbeeldingen van personen en engelen.</p>
--	--

po nitman

po temoena

sepultura

sua alma goze da gloria

begraafplaats: overeenkomsten

<p>De laatste regel, bijna altijd bij de Azkenazim en geregeld bij de Sefardim, wordt gevormd door de Hebreeuwse letters: T.N.Ts.B.H. Bitsror Hachaim) = 'Moge zijn / bundel des levens' (1 Sam. 2,9). Het drukt de wens uit, dat de overledene in de herinne-</p>	<p>(Tehi Nafsjo/Nafsjah Tsroera haar ziel gebonden zijn in de 25,29). Het drukt de wens uit, ring blijft voortleven.</p>
--	--

Overeenkomsten tussen beide groeperingen vind je ook in het afbeelden van bepaalde symbolen, vooral kohen, leviet, mohel en sjofar (zie thema 18 - Jodendom 1).

De overlijdensdatum wordt volgens de joodse jaartelling weergegeven, die telt vanaf de schepping. De christelijke jaartelling is globaal te berekenen door van het joodse jaartal 3760 af te trekken.

NEDERLAND

Vanaf ca. de 16^e eeuw kwamen veel joden naar Nederland. Omdat ze vanuit verschillende landen naar Nederland kwamen, zijn ze ook hier te

verdelen in de twee groepen Sefardim en Azjkenazim, een verdeling die ook heel duidelijk terug te vinden is op hun begraafplaatsen.

oorsprong

Voor de **Sefardim**, de joden in Spanje, was 1492 een dramatisch jaar. Columbus ontdekte Amerika, de laatste Moor werd uit Spanje verdreven, maar ook de joden moesten Spanje verlaten. Dat gebeurde in het verdrijvingsedict of *Edicto de Granada* dat door het katholieke koningspaar Ferdinand II van Aragón en Isabella van Castilië op 31 maart 1492 in Granada werd uitgevaardigd en op grond waarvan de Spaanse joden gedwongen werden Spanje te verlaten of christen te worden. In eerste instantie vonden velen hun toevlucht in Portugal, maar

Edicto de Granada

De **Azjkenazim**, vaak aangeduid als Hoogduitse joden, kwamen uit Oost- en Midden-Europa. Tijdens en na de Kruistochten, waarin veel pogroms plaatsvonden tegen 'de moordenaars van Christus' verplaatsten zij zich steeds verder oostwaarts, vooral naar Polen. Ook de joden die in 1290 door koning Edward I uit Engeland en de joden die in 1394 door koning Karel VI de Waanzinnige uit Frankrijk werden verdreven, kwamen erbij.

Vanwege vervolgingen in de 16^e en 17^e eeuw trokken de Azjkenazim weer westwaarts. Vooral na de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) in

Azjkenazische jood 16^e eeuw

Na de opheffing van de vreemdelingenstatus in 1796 en de scheiding kerk-staat in 1848 ontstonden de Portugees-Israëlitische Gemeente en het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap.

In 1931 kwam daar het Verbond van Liberaal-Religieuze Joden in Nederland bij. In het Centraal Joods Overleg, opgericht in 1997, werken de voornaamste joodse organisaties samen.

Sefardische begraafplaatsen

In Nederland zijn 249 joodse begraafplaatsen bewaard gebleven. Daarvan zijn er slechts vier

- **Beth Haim in Ouderkerk aan de Amstel** (1614)

Hier liggen ca. 28.000 Sefardische joden begraven. Er zijn veel eenvoudige zerken, maar de begraafplaats is uniek door de rijkversierde graven van een aantal vooraanstaande Portu-

gese joden uit Amsterdam, zerken met fraai beeldhouwde figuratieve voorstellingen: oudtestamentische taferelen, schedels, zandlopers en treurende putti.

Ouderkerk aan de Amstel - Beth Haim

- **Beis hakkeworous in Rotterdam** (1612)
Het lijkt een plantsoen aan de Jan van Loonslaan, maar hier is tussen 1612-1700 begraven. Het 'plantsoen' ligt nu midden tussen de bebouwing en is omgeven door een laag hek. Op het grasveld liggen nog 16 grafzerken, de oudste van 1640, de jongste van 1713.
- **Sefardisch in Middelburg** (1655)
Aan de Jodengang nabij het Seisbolwerk ligt een Sefardische begraafplaats. Hier begroeven de Sefardim hun doden tussen 1655 en 1700. Er zijn 93 zerken.

- **Sefardisch in Den Haag** (1694)
Aan de Scheveningse weg kocht de Azjkenazische jood Ziskind Pos in 1694 een stuk grond als begraafplaats voor zowel Azjkenazim als Sefardim. Aanvankelijk begroeven beide groepen door elkaar, maar vanaf 1710 in aparte grafvelden. Het grootste deel is Azjkenazische, maar de hele begraafplaats oogt Sefardisch; het Sefardische gebruik van liggende grafstenen is door de Haagse Azjkenazim overgenomen. In totaal liggen er ca 10.000 mensen begraven onder zo'n 3000 graftekens.

Rotterdam

Middelburg

Den Haag

Azjkenazische begraafplaatsen

De Azjkenazische begraafplaatsen zijn het grootst in aantal. Ze variëren in grootte van duizenden graftekens tot één steen, ze zijn in hun geheel joods of vormen een deel van een gemeentelijke begraafplaats, zoals bv. in Maas-tricht, Roermond, Cuijk, Grave en Culemborg. Soms vind je een joods plot op een begraaf-plaats, zoals de vier graftekens van de familie

Hamburger op Kovelswade in Utrecht. En soms is er maar één graf zoals dat van Erwin Michael Joseph op de protestantse begraafplaats in Deurne. De grootste Azjkenazische begraaf-plaats ligt in Muiderberg (1642), waar nu onge-veer 45.000 mensen begraven liggen op 15 ha en waar in tegenstelling tot veel andere joodse begraafplaatsen nog volop wordt begraven.

Friesland - Tacozijl (Lemmer)

In elke provincie van Nederland bevinden zich meerdere Azjkenazische joodse begraafplaatsen.

Enkele voorbeelden.

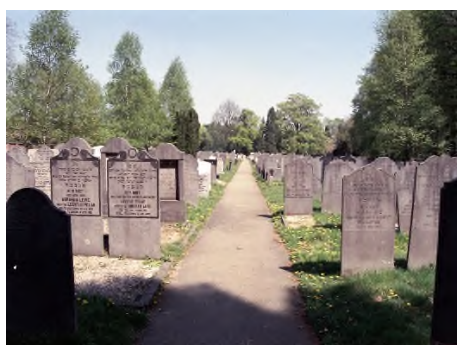
Groningen - Ter Apel

Drente - Assen

Overijssel - IJsselmuiden

Gelderland - Arnhem (Moscowa)

Noord-Holland - Muiderberg

Utrecht - Kovelswade (Hamburger)

Zuid-Holland - Den Haag

Zeeland - Middelburg

Noord-Brabant - Cuijk

Limburg - Maastricht

gemengde begraafplaatsen

Op een aantal joodse begraafplaatsen bevinden zich graven en/of graftekens van beide joodse groeperingen, hoewel de meerderheid bestaat uit Azjkenazische graven.

Op de piepkleine joodse begraafplaats in **Wor-kum** liggen zes zerken. De oudste zerk is van een Portugese jood, Benjamin Jehuda Sarlouis (1676). Zou dat de reden zijn dat de overige ook kozen voor een liggende steen? Dat gebeurde duidelijk wel in **Den Haag** op de joodse begraafplaats aan de Scheveningseweg, waar het Sefardische gebruik van zerken door de Azj-

kenazische joden werd overgenomen. Aanvankelijk begroeven beide groepen ook op hetzelfde deel. Het eerste Azjkenazische graf (Ziskind Pos, † 1697) en het eerste Sefardische graf (Jozef Israël Mello, † 1697) liggen bijna naast elkaar. In 1710 kreeg elke groep zijn eigen grafveld.

In **Muiderberg** zijn drie liggende graftekens voor Sefardische joden, die in de toenmalige Zuiderzee waren verdronken en in Muiderberg waren aangespoeld. En zo zullen er meer voorbeelden zijn.

Den Haag: Ziskind Pos & Jozef Mello

Muiderberg: Sefardische Ohel (tentgraf)

volgende keer: JODENDOM 3 - EUROPA

Arnhem - Joodse Begraafplaats Moscowa